

Floris B. Bakels

Terug uit
Nacht und Nebel

Mijn verhaal uit acht
Duitse gevangenissen en
concentratiekampen

Omniboek

Grootouders

Een eeuw geleden was vaders vader doopsgezind predikant op het eiland Texel. De Vermaning waar hij preekte was een bescheiden boerenschuur. Huisbezoek verrichtte hij te paard; hij had een zwarte flambard op en een cape om en galoppeerde over het fabuleuze eiland waar de noordwester slechts door de zuidwester wordt afgewisseld. Soms leek zijn belangstelling voor de natuurwetenschappen groter dan die voor de theologie.

Vaders moeder, dochter van een Friese reder, was een guit, vol streken, geïnteresseerd in vorstenhuizen en de groten der aarde. Zieke of anderszins in het ongerede geraakte doopsgezinden bracht zij pannetjes soep en kwinkslagen.

Vaders vader is, 76 jaar oud, gestorven aan een pleuritis opgedaan tijdens een verblijf bij ruw weer in een hoge boom in verband met bepaalde proefnemingen. Zijn vrouw stierf bij ons thuis in Den Haag op 93-jarige leeftijd. De dag voor haar dood nog maakte zij vele grapjes, maar de volgende ochtend voelde Fokeltje zich te vermoeid om op te staan en blies de laatste adem uit.

Moeders vader was een lid van de Twentse patriciërsfamilie Van Wulfften Palthe. Eeuwenlang waren de Palthes burgemeester, predikant, notaris of kantonrechter in of bij Oldenzaal. Moeders vader bracht hier de klad in door een textielschool te bezoeken en vervolgens, met twee broers, de Palthefabriek in Almelo op te richten. Het ging hun daarmee voor de wind en er werden niet onaanzienlijke fortuinen gevormd. Met zijn vrouw en vele kinderen bewoonde hij een zeer groot huis in Hengelo en in de zomer verplaatste de familie zich naar zijn landgoed Borg-Beuningen bij Denekamp. Daar moeders moeder, eveneens een Twentse, uitnemend piano speelde – met name de sonates van Beethoven – verhuisde haar vleugel altijd mee. Moeders moeder overleed toen zij 68 was. Haar man, hertrouwd en naar een villa nabij het Haagse Westbroekpark verhuisd, werd 94.

Het is, met het oog op wat zal volgen, van belang nota te nemen van de hoge leeftijden door deze vier voorouders en trouwens ook door mijn ouders bereikt.

Ouders

Mijn vader Reinier Sybrand had een zeer gelukkige jeugd op Texel. Hij

speelde er met de boerenjongens tussen de schapen, kreeg er vioolles van de kleermaker en werd door zijn vader klaargemaakt voor het gymnasium. In de vakanties zeilde de dominee met zijn beide zonen op de Zuiderzee. In elke haven ging men aan wal om tekeningen te maken van het landschap. Toen vader twaalf was nam hij zijn intrek bij twee tantes in Haarlem, waar hij het Stedelijk Gymnasium bezocht. Hij was toen mager en melancholiek. Hoe zijn ouders het financieel hebben klaargespeeld begrijp ik niet, maar zij lieten hun beide zonen in Amsterdam studeren, als corpslid.* Mijn vader kon in het Amsterdams Studenten Corps zijn draai goed vinden. Hij was jaarpreses en werd lid van het dispuut BEETS, waarvan hij later eveneens preses werd. Hij studeerde rechten zonder overtuiging maar met grote ijver, voortdurend lijdend aan heimwee naar zijn eiland, de schoonheid der schepping en de schilderkunst die hij had willen beoefenen. Zijn laatste studiejaren woonde hij op een kamer in een huis in Artis; begeleid door het nachtelijk brullen van leeuwen en tijgers maakte hij zich het Burgerlijk Wetboek eigen. Ten slotte raakte hij volkomen overwerkt en volkomen ongelukkig, wat hem niet belette op één dag te promoveren, cum laude, zowel in de rechts- als in de staatswetenschappen, waardoor hij zich Mr. Dr. mocht noemen, hetgeen hij soms ook deed.

Voorzien van aanbevelingen van zijn hoogleraren werd hij dadelijk benoemd op een voor zijn leeftijd vrij hoge post ten stadhuize Amsterdam. Die functie, die hem met afgrijzen vervulde, hield hij drie jaar vol.

Mijn moeder Henriëtte was de oudste van vier zusters en twee broers. Zij was, te zien aan vergeelde foto's, een ernstige, fraaie jongedame met zwart haar en een vastberaden kin, zeer bewust van zichzelf, haar familie, de glorie van Twenthe en de onaantastbaarheid van het schone en goede.

Toen zij veertien was, achtten haar ouders de tijd gekomen voor een verblijf in de 'grote wereld'. Moeder bezocht enkele jaren een middelbare meisjesschool in Amsterdam, waar zij fabuleuze rapportcijfers behaalde. In die tijd, omstreeks 1895, waren de Twentse families Duits georiënteerd. Men las – en citeerde in ruime mate – Goethe en Schiller. Men speelde Beethoven, Mozart en Brahms. Men nam zanglessen in Leipzig en Dresden. Men ging met vakantie naar Wiesbaden en Heidelberg. Men kocht kleren in Hannover en danste in Bentheim.

Het is de acteur Eduard Verkade geweest die mijn vader in contact heeft gebracht met de Hengelose Palthe-familie en met mijn moeder. Groter contrast dan tussen hen beiden was moeilijk denkbaar. Vader: weinig sociaal, bijzonder intelligent, emotioneel, zonder bekende naam, zonder geld.

Moeder: vijf jaar jonger, een struise schoonheid, zelfbewust, bijzonder sociaal, van de juistheid harer opvattingen rotsvast overtuigd en voorzien van zowel naam als geld.

Het was duidelijk dat en waarom deze twee, die intussen een sterk karakter en een absolute integriteit gemeen hadden, sterk tot elkaar werden aangetrokken. Zij trouwden in 1903 in Hengelo.

Het paar vestigde zich in Hilversum. Men kon zich slechts één dienstbode veroorloven. Vader forensde per trein naar zijn Amsterdamse stadhuis, waar hij niet ophield te lijden onder de poespas der ambtenarij, de dienstklopperij van ambitieuze ambtenaren en de onbetrouwbaarheid van zijn wethouder. Hij verliet na drie jaar het stadhuis, kocht materialen en ging schilderen.

Dit was een waagstuk. Hij had nooit schilderen geleerd en kende niemand in de kunstwereld. Als bekwaam jurist, en als man van zijn vrouw, had hij waarschijnlijk een fraaie carrière voor zich. In plaats daarvan gooide hij alles overboord en begon, met de onwankelbare steun van zijn edele vrouw, als onbekend schildertje te ploeteren, zoals iedere serieuze kunstenaar trachtend het onbereikbare te verwezenlijken.

Dat hij al vrij spoedig als kunstenaar mocht slagen, was te danken aan zijn grenzeloze ontzag en bewondering voor de schepping, zijn begaafdheid, zijn formidabel doorzettingsvermogen, het geloof dat zijn vrouw in hem stelde en de materiële onafhankelijkheid die haar familie hem bezorgde.

Pas na vijf jaar huwelijk kwamen de kinderen: mijn broer Hans, mijn zuster Mia, mijn zuster Renée en ik (op 19 juli 1915).

Mijn ouderlijke familie woonde van 1920 af in een stille, voornamelijk straat in de Haagse Archipelwijk, de Riouwstraat. Op nummer 144 heeft bijna mijn hele jeugd zich afgespeeld.

Mijn jeugd jaren

Mijn jeugd is bijzonder gelukkig geweest, niet alleen achteraf bezien maar ook toen al als zodanig ondervonden.

Ongetwijfeld aardde ik het meest naar mijn vader. Ik was als kind niet sterk en zelden op school te vinden. Ik leed aan astmatische bronchitis en groeide op in de innige bescherming van ouders, broer en zusters, als jongste. Ik leefde met dokters, medicijnen, thermometers en stoomtoestellen. Ik vond het thuis – wij hadden een huis met twaalf kamers, waaronder geheimzinnig – heerlijk. Vriendinnetjes brachten mij huiswerk. Met rode

inkt, die goudig-groen schitterde, maakte ik sommen, schrijfoefeningen en kaartjes van de provincies. Ik onderging een zware blindedarmoperatie. Toen ik ongeveer zeven was, speelde moeder vaak piano en zong daarbij. Mijn plaats, als het erg mooi werd, was onder de vleugel. Zij speelde en declameerde het verhaal van Sneeuwwitje met de ravenzwarte haren, het blanke gezicht, de rode lippen en de giftige appel. Ik stelde mij Sneeuwwitje voor als de allerliefste, dood in haar glazen kistje, en moest erbarmelijk huilen.

Een andere keer lag ik 's avonds ziek in Drienerhof, de Hengelose residentie van mijn grootouders. Er was een muziekavond georganiseerd (soirée was niet Twents). Een uit 'Holland' ontboden strijkkwartet trad op. Mijn deur stond open, het ganglicht scheen flauw naar binnen, ik beluisterde de weemoedige muziek van verre, in mijn koorts. Toen hoorde ik zachte voetstappen. Moeder, in een mooie japon, verscheen aan mijn donkere bed en zei dat de heren speciaal voor mij een stuk zouden spelen op de gang bij mijn deur. Dit deden zij. Ik werd tot andere werelden verheven en was buiten mezelf van ontroering.

Eindeloos, eindeloos zijn de herinneringen uit mijn jeugd. Men vindt er vele beschreven in *Verbeelding als wapen*, en sommige in dit boek.

Toen ik elf was, vonden mijn ouders dat er een eind moest komen aan mijn astma en bronchitis. Zij stuurden mij naar een dame die Zweedse heilgymnastieklessen gaf. Deze heeft onsterfelijke verdiensten gehad. Na drie maanden heilgymnastiek was ik van mijn bronchiale astma af en ik heb er nooit meer last van gehad. Bovendien kochten mijn ouders een woonschip en een twaalvoetsjol op de Kagerplassen. Het zeilen zat mij in het bloed; ik kon het meteen. Van toen af begon ik gezond, ja sterk, ten slotte tamelijk ijzersterk te worden. Dit is mij goed van pas gekomen.

Over het Tweede Gemeentelijk Gymnasium te 's-Gravenhage (nu Maerlant Lyceum) onder rector Van Hille deed ik zes jaar. Aan zitten blijven of zakken deed men in onze familie niet. (Eenmaal is een Bakels – ik – gezakt: voor een kandidaatsexamen rechten. Dit verwekte stomme verbazing.) De gymnasiumtijd was, alweer, een gelukkige tijd.

Tot de gymnasiumtijd had ik altijd uitsluitend vriendinnetjes gehad. De meisjes met hun lange haren, de linten daarin, hun korte jurken, hun blote armen en benen, hun hoge stemmen en raadselachtig gedrag bekoorden mij vanaf mijn zesde jaar bovenmate. Dat bleef zo, maar op het gymnasium kreeg ik eindelijk ook vrienden.

In die tijden bewogen mijn ouders zich op bescheiden voet sociaal in Den Haag. Vader, tegelijk kunstenaar en jurist, werd gevraagd voor verscheide-

ne rijks- en gemeentecommissies. Hij was ook Rotarian en president van de Haagse Academie van Beeldende Kunsten. Daarbij werkte hij dag in dag uit zeer hard op zijn enorme atelier hoog in ons huis.*

Moeder, met haar veelal Duitse of Oostenrijkse dienstboden, leidde de gezinshuishouding en bestuurdde de financiën. Vader wist niets van geld af. Daarmee koketteerde hij. Eens had hij iemands portret geschilderd. Maanden na aflevering beklaagde hij zich over het uitblijven der betaling. Moeder legde hem uit dat de betaling allang per postgiro had plaatsgevonden. Vader wantrouwde dit. Moeder haalde het bedrag van haar rekening af, toonde de bankbiljetten aan vader – die verlegen grinnikte – en stortte het bedrag terug.

Wij gingen bijna nooit naar de kerk. Vader, ofschoon domineeszoon, was meer dan vrijzinnig-christelijk, misschien zelfs niet-christelijk. Hij had echter een zeer diepe bewondering, ja liefde voor de Schepper, die hij aanwezig voelde in de natuur. Jezus Christus zei hem niet veel, en ik heb hem ook nooit in de Bijbel zien lezen. Vader achtte een zelfstandige anti-God aanwezig, de Kwade Macht, en hij meende dat het Goede en het Kwade in ononderbroken strijd verkeerden, dat het nog de vraag was welke macht het uiteindelijk zou winnen en dat hij de Goede moest bijstaan. Schilderend voelde vader zich met God geallieerd.

Ook moeder deed niets aan kerkelijk leven. Wij vierden Kerstmis intens, maar zelfs dan kwam, vreemd genoeg, het evangelie nauwelijks ter sprake. Mijn ouders waren niet in te delen, noch kerkelijk, noch politiek (veelal stemden ze liberaal). Politiek werd eigenlijk, misschien, enigszins beneden onze waardigheid geacht.

Midden in mijn gymnasiumtijd werd ik door een van mijn vrienden gevraagd toe te treden tot een clubje jongens en meisjes die zich 's winters bezighielden met bridgen en danspartijtjes, 's zomers met tennissen op de Metsbanen in Scheveningen.

Ik maakte dus jarenlang deel uit van jeugdig uitgaand Den Haag en bewaar daaraan een schat van herinneringen, temeer omdat het mooiste en liefste meisje, geen freule zijnde, en ik, geen jonker zijnde, al meteen totaal verward raakten in een hartstochtelijke verliefdheid die, ditmaal, jaren duurde.

Intussen, zo omstreeks 1930, begon de wereldcrisis duidelijk voelbaar te worden. Het vermogen van mijn ouders leverde al gauw weinig of niets meer op. Vader verkocht wel regelmatig schilderijen maar had natuurlijk geen vaste inkomsten. Mijn ouders hebben zich bewonderenswaardig weten te redden. Vader, geenszins commercieel van aard, liet blijken dat hij een voortreffelijk portretschilder was en aanvaardde tientallen

opdrachten, die behoorlijk werden gehonoreerd. Moeder leverde respectabele bijdragen tot de gezinsfinanciën door meisjes ‘van goeden huize uit de provincie’ op te nemen als paying guests.

Toen ik eindexamen gymnasium deed was ik zeventien. Ik wist niet wat ik wilde en gaf mij op voor het leger. Een vreemde stap, want bij ons weten was tot dien nog nooit een Bakels militair geweest behalve vader, die echter, als gemeenteambtenaar in Amsterdam, zichzelf als lid van de Amsterdamse Schutterij voortdurend verlof gaf. Ik werd afgekeurd omdat men mij niet nodig had. Ik besloot toen maar, zoals vele vrienden, in Leiden rechten te gaan studeren. Vader meende dat ik, eenmaal meester, geschikt was voor het burgemeestersambt. Het was zomer 1933, enkele maanden na Hitlers *Machtübernahme*.

Ik kan mij niet herinneren dat mijn ouders, mijn broer en zusters, ikzelf, onze andere familieleden, vrienden en kennissen zich in die tijden erg druk hebben gemaakt over politiek, zowel binnen- als buitenlandse. Wij lazen de nette Haagse krant *Het Vaderland*. Radio was er nog nauwelijks. Engeland lag ver weg, overzee; Frankrijk was een groot land, op de huwelijksreis deed je het lichtzinnige Parijs aan. Zwitserland, ja, daar ging men heen, met grote grijze D-treinen, de bagage in hutkoffers, overnachtend in Schweizerhof, Bazel, en dan naar een familiehôtel in de bergen.

In het Duitse buurland, dat was ons bekend, gebeurden vreemde dingen. Er was daar een geweldige schreeuwer opgestaan wiens redevoeringen wij nu bij ons konden beluisteren via de kolossale radio vol lampen en spoelen, door mijn broer gemaakt. Wij zagen hem ook wel in het bioscoopjournaal, een potsierlijke snuiter met een spuuglok en een Chaplin-snorretje. Enkelen in onze omgeving, onder hen zeer respectabele lieden, vonden die beweging in Duitsland nog zo gek niet, en er zijn er geweest die in 1934, 1935, ja nog in 1936 lid van de NSB waren (daarna was het wel afgelopen). En wat de Joden betreft...

Van mijn achtste tot mijn zeventiende jaar heb ik ontelbare concerten van het Residentie Orkest bezocht, meestal met moeder. De slagwerker, op zijn verhevenheid achter in het orkest, beschouwde ik aanvankelijk als een soort adjunct-God. De concertmeester was Sam Swaab. Op een dag aan tafel meldde vader dat Swaab niet was toegelaten als lid van de *Nieuwe of Littéraire Sociëteit de Witte* te 's-Gravenhage. En wel omdat hij Jood was. Dit was de eerste keer – ik was toen, denk ik, dertien – dat ik met het begrip Jood werd geconfronteerd. Ik geloof dat ik nog nooit bewust van Joden had gehoord (daarna bleek dat er verscheidene in mijn klas zaten). En nu had deze krijsende knaap, met het vreemde runeteken op zijn mouw,

bet ineens op Joden begrepen. Wij vonden het allemaal nogal ridicuul en gingen over tot de orde van de dag.
Dit is onvergeeflijk.

Het gezin

Ons ouderlijk gezin was een sterke gemeenschap, een vesting vanwaar uit geopereerd kon worden en waarin je veiligheid vond. Vader, intellectueel en kunstenaar tegelijk, voedde ons niet op maar gaf in zijn emotionele zachtzinnigheid onbewust leiding door zijn woorden, daden en voorbeeld. Zijn gezin had ontzag voor hem, daarboven in zijn atelier aan het werk. Moeder was pedagogisch werkzamer. Zij bestuurdde de gezinshuishouding, de financiën en de sociale contacten. Zij was veel socialer dan vader. Zij had zeer uitgesproken, min of meer Victoriaanse meningen; discussies met haar waren daarom vaak moeilijk. Beide ouders gaven veel liefde en je kon ook een hoop liefde aan hen kwijt.

Mijn zeven jaar oudere broer was de steun en toeverlaat van moeder, wier echtgenoot zich immers nauwelijks met de zakelijke besturing van zijn familie bemoeide. Mijn broer, die het als student in Leiden niet zo goed had getroffen, had een zeer gevarieerde belangstelling buiten Leiden. Hij fotografeerde en filmde, maakte omvangrijke radio's, reisde graag en bekleedde allerlei functies in de NCSV. Zijn studie en promotie in de chemie duurden lang; na zijn promotie zegde hij de chemie vaarwel. Onze relatie was soms wat wisselvallig, meestal zeer goed. Hij is in 1990 overleden.

Met mijn zusje Mia, een doorgewinterde alpha, was ik nauw verbonden. Zij was lief, hevig romantisch, licht ontvlambaar en bij voorbaat op de hand van al wie underdog was. Een tijdlang meende zij communist te zijn. Haar intelligentie was groot. Zij had een zwak voor het zuidelijke. En voor Joden. Zij deed binnen een jaar kandidaats rechten en wijdde zich verder aan de cello. Zij is in 1945 overleden.

Mijn zusje Renée was overgevoelig, niet zo vitaal. Het fantasieloze schoolonderwijs was haar een gruwel, zij heeft vele instituten, internaten en cursussen gevolgd en bezocht. Zij had de natuur hartstochtelijk lief, met name bloemen en planten. Zij had een kleine boekbinderij en speelde uitstekend piano.

De gehele familie was trouwens sterk emotioneel, daarbij betrouwbaar, niet zonder zelfbewustzijn en tamelijk kritisch tegenover de medemens. Enkele belangrijke elementen der maatschappelijke samenleving kwamen bij ons te weinig aan bod: natuurwetenschappen, techniek, economie en

vooral commercie. Alleen mijn broer was een bèta en moeder hield zich natuurlijk wel met effecten en beurskoersen bezig. Voor het overige waren wij geïnteresseerd in talen, theologie, geschiedenis, letteren en muziek. Ernstige ziekten en andere rampen bleven ons bespaard; *wij waren niets gewend*. Toen vader, met een regeringsopdracht in Helsinki, daar hoge koorts kreeg, was de hele familie in rep en roer. Vader ver weg ernstig ziek! Zo iets kon nauwelijks gebeuren.

Op een zomerse vakantiedag maakten wij eens een fietstocht op de Veluwe; ik was toen twaalf. Binnenfietsend in Heerde ontstond lichte consternatie in onze voorhoede. Vader en moeder stapten af. 'Laat Floris het niet zien,' riep moeder zacht maar opgewonden. Te zien was een oude dorpeling die kennelijk overmatig alcoholgebruik achter de rug had en lallend langs de geveltjes schoof. De aanblik van dit schouwspel werd schadelijk voor mijn psyche geacht.

De lezer zal zich afvragen of een zo beschermde, gelukkige jeugd mij niet bijzonder kwetsbaar heeft gemaakt voor het zware lijden dat zou volgen. Blijkbaar niet. *Blijkbaar: integendeel*.

Studententijd

Eind augustus 1933 huurde ik een kamer op Rapenburg 60 te Leiden, liet mij kaal knippen, verzamelde oude pakken, papieren boorden, zwarte strikdassen, een pet en een oude regenjas, kocht met moeder enig meubilair en serviesgoed, verhuisde naar Leiden en meldde mij aan als adspirantlid van het Leids Studenten Corps.

De groentijd was toen niet zo erg meer, maar toch wel erg. Door mijn lengte, mijn onhandigheid en mijn arrogante optreden had ik het bijzonder zuur in de groentijd en zelfs nog tot Kerstmis daarna. Intussen heb ik, met het oog op later, veel aan de groentijd gehad.

Na de groentijd kwam de clubvorming, een penibele tijd van konkelen, uitnodigen, uitgenodigd worden, uitstoting, manoeuvres, manipulaties en intriges. Maar daarin had ik het gemakkelijker, want twee goede vrienden en ik hadden besloten samen een club te vormen. Ter illustratie van dit tijdsgewricht releveer ik dat wij drieën, op een avond in het eerste weekend na onze groentijd, door de vader van één onzer thuis werden uitgenodigd, met het verzoek de lijst van eerstejaars mee te brengen. Deze vader was toen burgemeester van een grote stad. Hij schonk ons cognac in, nam de lijst voor zich en streepte aan wie wij in onze club zouden kunnen opnemen. Bijna uitsluitend bleek hij de klinkende namen te hebben aange-

streept, en gelukkig ook de mijne. Wij hebben het advies grotendeels opgevolgd, en het resultaat is een van de beste clubs geworden die Leiden ooit gezien heeft, tot op de huidige dag.*

Was de groentijd een periode van passief ondergaan, in de na-groentijd moest je laten zien karakter te hebben. Bij mij ging dit gepaard met enkele vechtpartijen (zonder dat het tot echt knokken kwam). Wij hadden een opgewekt studentenleven met een intens clubverkeer, ook via de ouderlijke woningen, de broers en de zusters. In mijn tweede jaar woonde ik in de dakgootkamer op Rapenburg 56. Uiteraard had ik doorlopend vriendinnen. Vader en moeder (de laatste nogal Victoriaanse denkbeelden huldigend) zagen dit niet zonder bezorgdheid aan. Ik was verslaafd aan autorijden en huurde voortdurend auto's, hetgeen veel geld kostte. Na twee jaar, de crisis voortgeschreden zijnde, vonden mijn ouders het welletjes en verzochten mij naar Den Haag terug te komen en als spoorstudent af te studeren met hulp van repetitoren. Ik keerde in het ouderlijk huis terug en kreeg als troost een afgekeurde politiehond, de herder Max, aan wie ik vele opstellen heb gewijd en die onder dramatische omstandigheden is overleden.

Soms liep ik in Leiden colleges bij Meyers, Cleveringa, Van Bemmelen en Kranenburg. Mijn Haagse repetitoren waren bijna even goed. Verscheidene zijn later zelf hoogleraar geworden.

In 1936 en 1938 trouwden mijn zusters. Zij kregen beiden drie kinderen.

In die tijd meldde onze toenmalige paying guest dat zij een uit Zwitserland afkomstig, evenwel naar een Nederlandse naam luisterend nichtje had dat, na een beroerde geschiedenis, naar Nederland was gekomen en nu moederziel alleen in het Haagse Rode Kruis Ziekenhuis werkte als leerling-verpleegster. Uiteraard werd zij direct uitgenodigd. Voor het eerst zag ik haar toen ik in onze vestibule stond en zij de trap afkwam. Voor mij had dit het effect van een coup de foudre. Wij raakten zeer verliefd en al gauw verloofd. Ik kreeg nu echt haast met afstuderen. Mijn meisje bleek toen minder gezond en keerde naar de Zwitserse bergen terug om te kuren. Ik huurde een kamer aan de Katwijkse boulevard en begroef mij in de boeken. Het was winter en voorjaar 1938. Mijn hospita verzorgde mij goed. Westerstormen floten langs mijn raam en voerden hoeveelheden zand mee onder ramen en deuren. Dagelijks at ik tien chocolarepen. 's Avonds ging ik nu en dan per tram naar Leiden voor feestjes. Mijn clubgenoten zaten nu in het Collegium en maakten minder haast.

De zoon des huizes in Katwijk was NSB-er, een wat zonderling jongmens in zwart uniform. Op zijn uitnodiging ben ik eens met hem mee geweest naar een NSB-samenkomst. Ik vond het potsierlijk en oninteressant. De hele